

ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС У СОЦІОЛОГІЇ ТА ОСВІТІ

Олійник В. В.

Наук. керівн. – Щибря Т. В.

Вовчанський технікум

*Харківського національного технічного
університету сільського господарства імені Петра Василенка*

Сьогодні проблема гендерної нерівності взагалі та у вищій освіті зокрема стає більш актуальною не лише для України, але й для всієї світової спільноти. Підтвердженням актуалізації даного питання в Україні є прийняття на законодавчому рівні Державних програм утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 та забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року.

Постановка наукової проблеми. Освіта XXI століття повинна справляти суттєвий, часто вирішальний, вплив на формування нашої ідентичності, створювати передумови особистого, громадянського та професійного вибору. Свобода і якісна освіта є запорукою повноцінного розвитку дитини незалежно від її статі.

Огляд наукових праць [1; 2; 4; 9] дає підстави стверджувати, що у давні часи освіта була привілеєм чоловічої половини людства. Наприклад, у Стародавньому Єгипті, де статус жінки був досить високим, навчання в школах, що існували при храмах, було виключно привілеєм для хлопчиків. Хлопчиків починали вчити з 7 років, потім переводили до школи другого ступеня; після складання іспитів вони ставали шанованими людьми – писцями. Для жінок шлях до цієї професії був закритий.

У Стародавній Спарті існували школи і для хлопчиків, і для дівчат, тоді як у Стародавній Греції школи були тільки для хлопчиків, а дівчатка зі знатних родин здобували освіту вдома. У XIX столітті, незважаючи на активну участь жінок у суспільному житті, жінки, які здобували вищу освіту, були винятком із правила, оскільки до навчальних закладів приймали тільки чоловіків. Однак в 1850 році в Німеччині було відкрито вищу школу для жінок, а в 1867 році відчинив двері для жінок університет у м. Цюриху (Швейцарія). Не залишалася осторонь загальноєвропейських

процесів і Україна. З 1860 року у Київському та Харківському університетах можна було побачити жінок-студенток. У 1878 році було створено Вищі жіночі курси в Києві. Український історик і громадський діяч Микола Костомаров був першим серед науковців, які долучилися до організації вищої освіти для жінок. Серед жінок України, що першими здобули вищу освіту, – Софія Окуневська, Олександра Єфименко, Софія Русова та Софія Ковалевська, що стала першою жінкою, яка удостоєна звання почесного члена Паризької академії.

Як стверджують науковці, наприклад, А. Мартинов у статті «Гендерні дослідження в історичній соціології» [5], в Україні у XIX столітті навчання дівчат, незважаючи на їхню обмежену присутність у вищих навчальних закладах, не було дивиною, оскільки більшість заможних сімей наймали для своїх доньок педагогів. Це було модним та сучасним викликом часу. Молоді жінки вміли не тільки вишивати, співати, читати та писати, а й володіли декількома європейськими мовами, вивчали прикладні науки, могли вільно спілкуватись на теми політичного життя країни. Такий потяг жінок до активної ролі в суспільному житті справляв позитивний вплив на батьків. Саме він спричинив зміни у поглядах на здобуття права на освіту дівчатами. На той час ми не були країною, що за своїми традиціями повністю виключала жінку з суспільного життя. У тих сім'ях, де переважно були дівчата, які здобули якісне домашнє виховання і освіту, зріло свідоме прагнення чоловіків – перш за все їхніх батьків – дати своїм донькам офіційну світську освіту, захистити їхні права на власність і спадок, дати можливість реалізуватися у суспільній сфері. Жіночі школи також існували, але їх було вкрай мало, і тому весь жіночий загаль не мав змоги до них потрапити. Це призводило до суттєвого розриву у рівнях освіти хлопців і дівчат.

Сучасні науковці [3; 8] в області соціології та гендеру стверджують, що українські юнаки і дівчата мають рівні можливості доступу до освіти, що зафіксовано в Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту» й інших законодавчих актах. Всі школярі – і дівчата, і хлопці – разом ходять до одних шкіл, професійно-технічних ліцеїв чи вищих навчальних закладів, вчать за однією програмою, відвідують одні й ті ж уроки та лекції, сидять разом за партою, обирають заняття в гуртку, виходячи винятково зі своїх здібностей та інтересів. Школа забезпечує рівний доступ до здобуття обов'язкової загальної середньої освіти. Система вищої освіти також забезпечує рівний

доступ до навчання. Всі випускники й випускниці мають право вступати до вищих навчальних закладів відповідно до загальних правил прийому. Вирішення проблеми гендерної нерівності у сфері вищої освіти являє собою пріоритетну цінність як гендерний соціальний інститут загалом, тобто гендерна складова присутня у процесах, практиках та ідеологіях, а головне, у розподілі влади, які визначають функціонування цієї сфери (рис. 1).

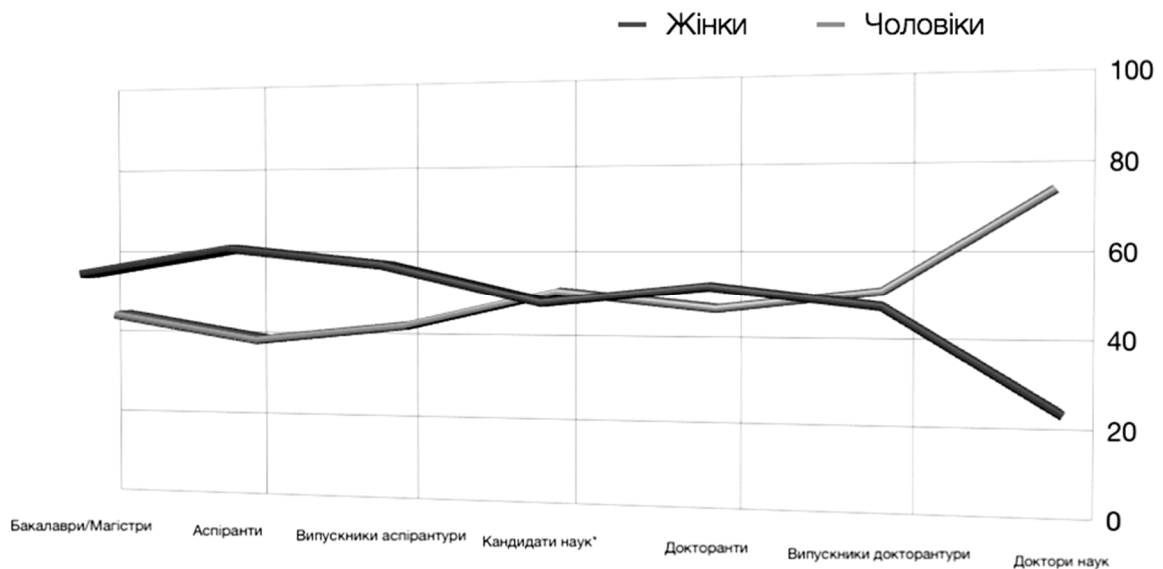

Рис.1. Частка чоловіків і жінок у типовій академічній кар'єрі

Далі наведемо результати більш детального аналізу гендерної ситуації у закладах освіти. Розглядаючи статистичні дані, можна спостерігати домінування жінок – близько 80% від загальної чисельності вчителів та викладачів, тоді як у сфері закладів вищої освіти жінки складають 52,4%. Беручи до уваги дані Центру дослідження суспільства спостерігаємо, що індекс гендерного паритету, тобто співвідношення жінок і чоловіків серед студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 1,1, у ВНЗ I-II – 1,21. Таким чином, протягом останніх років в Україні жінки становили 52,3% усіх студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. Проте, поряд з цим у ВНЗ спостерігається чітка межа між «жіночими» та «чоловічими» спеціальностями (рис. 2).

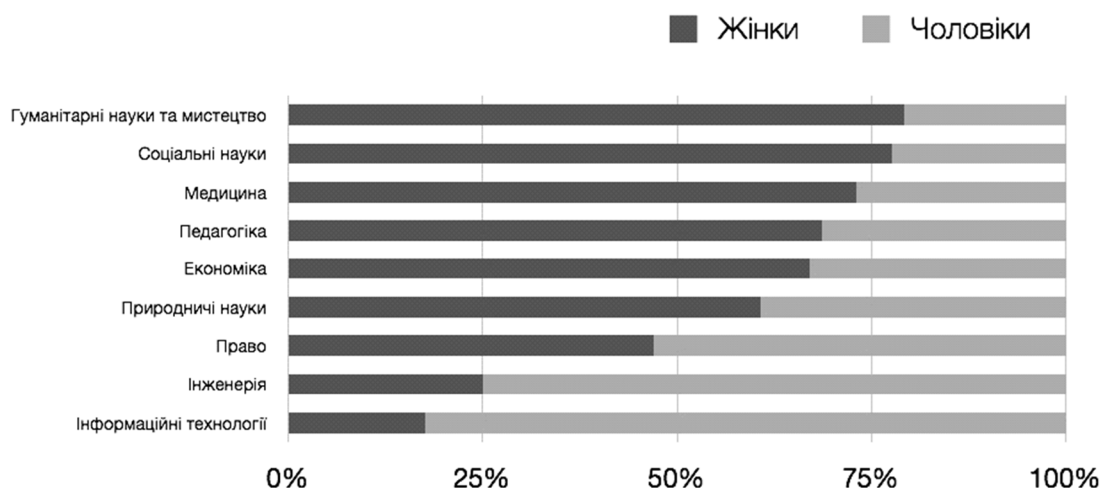

Рис.2. Розподіл студентів ВНЗ III-IV р.а. за спеціальностями та статтю (2013)

Така нерівномірність у розподілі жінок і чоловіків залежно від спеціальності присутня не тільки серед студентів. Вища школа України загалом характеризується горизонтальною сегрегацією, тобто наявністю “чоловічих” та “жіночих” галузей, спеціальностей, напрямків. Скажімо, з-поміж викладачів ВНЗ III-IV р. а. на спеціальностях гуманітарного напрямку жінок 73%, в напрямку “економіка та фінанси” - 67%, суспільні науки - 75%, педагогіка – 67 %. Всього більше 60% жінок у вищій школі зосереджені на вищеназваних “жіночих” напрямках. Серед викладачів природничих наук жінок вже менше - 45%, як і серед ІТ - 43%, а серед викладачів технічних наук, які після гуманітаріїв є найчисельнішою групою, жінок тільки 13%.

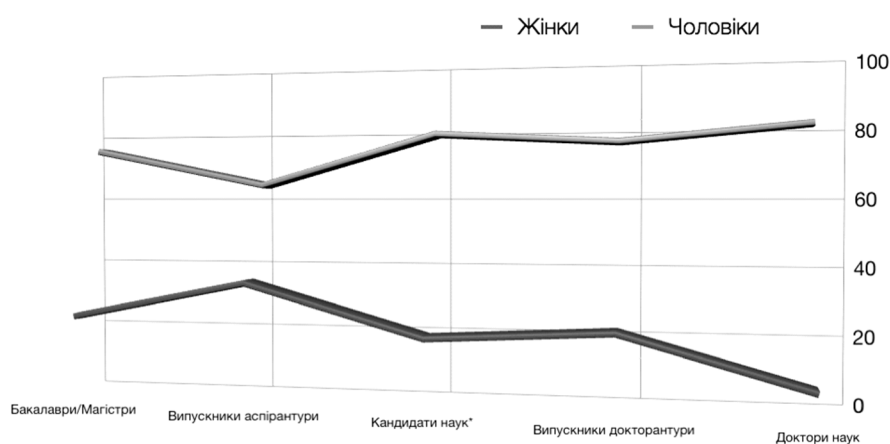

Рис.3. Частка жінок і чоловіків у типовій академічній кар'єрі на спеціальностях інженерного напрямку

Крім горизонтальної, в українській вищій школі присутня також і вертикальна сегрегація, тобто зменшення частки жінок на вищих професійних щаблях, причому це стосується як адміністративної сфери, так і науково-викладацької.

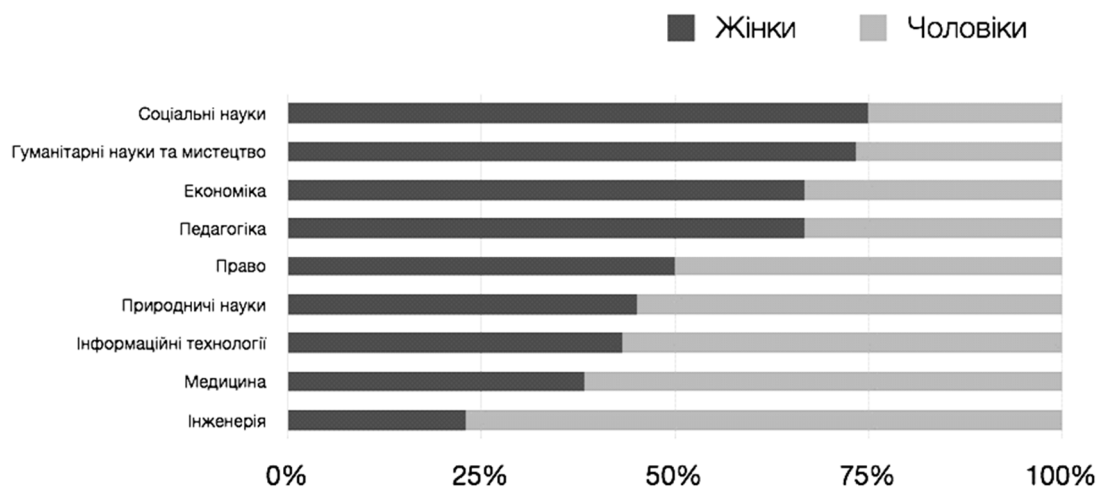

Рис. 4. Розподіл викладацького складу за спеціальностями та статтю

Попри те, що освіта є однією з найбільш фемінізованих галузей, в Україні до 2016 року не було жодної жінки-міністра освіти. Серед ректорів ВНЗ III-IV рівнів акредитації державної та комунальної форм власності, яких в Україні налічується 234, усього 20 жінок, що складає 9% від загальної кількості керівників таких ВНЗ. Причому 10 із 20 ректорок очолюють педагогічні виші або університети, засновані на базі колишніх педагогічних навчальних закладів.

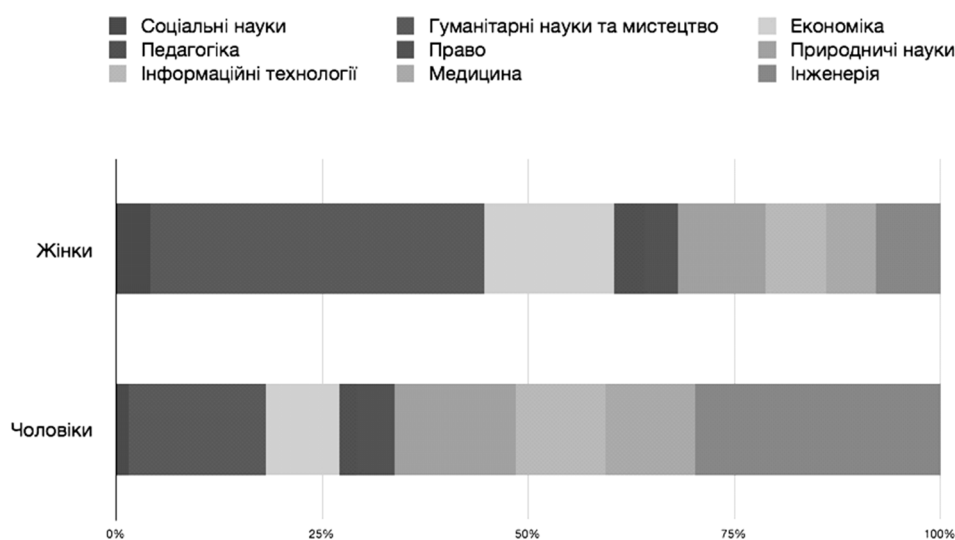

Рис. 5. Розподіл викладацького складу за статтю та спеціальностями

Дещо кращою є ситуація з гендерним балансом серед проректорів або ж заступників ректора – серед них 228 жінок та 763 чоловіків 1, тобто трохи менше чверті проректорів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації є жінками. Однак і цей показник очевидно далекий від рівності.

Трохи виборсавшись із купи цифр вище, можна підсумувати: українська вища школа є так само далекою від гендерної рівності, як і все наше суспільство загалом. Тут так само складно знайти жінку на керівних позиціях (і чим вища посада, тим складніше), тут є “жіночі” і “чоловічі” напрямки і спеціальності, причому навіть у “жіночих” чоловіки більше заробляють і займають більше керівних посад, а у “чоловічих” жінці складніше просуватися вперед чи просто працювати.

Практичні результати дослідження. На жаль, статистика та кількісні дослідження дозволяють нам лише констатувати проблеми, але не дають відповіді на питання про їхні причини. Втім, можна висунути припущення про них, базуючись на дослідженнях з даної теми в інших країнах та поясненнях гендерної нерівності у різних сферах зайнятості і професіях.

Перш за все, це подвійне навантаження, яке мають майже усі жінки, – адже крім найманої праці, вони займаються працею хатньою і материнською, що обмежує можливості до професійного розвитку і зростання.

Друге – це гендероване виховання, яке передбачає, що змалечку дітей спрямовують у певні рамки, задані їхньою статтю, і через виховання дівчинкою чи хлопчиком формують певні гендерно марковані соціальні схильності, риси характеру, когнітивні звички. Починаючи з магазинів іграшок та підручників для першокласників, діти засвоюють, що жінка – це вчителька, медсестра, бухгалтерка чи стюардеса, а хлопчик – робітник, директор, інженер чи пожежник. Наведені вище дані про кількість студентів та студенток на спеціальностях різних напрямків доводять, що таке виховання працює.

В таких умовах навіть якщо дівчина чи жінка має схильність до “чоловічої” спеціальності, їй виявляється значно складніше увійти у середовище, де домінують чоловіки (і навпаки – чоловікові складно увійти у жіноче), і це ще сильніше розділяє професії за гендерною ознакою.

Освіта мала би бути ключовим чинником у будь-якій політиці, спрямованій на виправлення цієї читації і досягнення гендерної рівності,

але натомість вона ефективно відтворює нерівності і сама є полем для їх вирощування.

Аналіз викладацького складу Вовчанського технікуму Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка свідчить про незначну перевагу у колективі чоловіків (52,8%), а також працівників та працівниць у віці 36 - 59 років (46%). В технікумі незначний відсоток співробітників та співробітниць передпенсійного та пенсійного віку (10%), проте якщо порівнювати у вікових категорія співвідношення чоловіків та жінок, то можна побачити чітку тенденцію до різкого збільшення чоловіків у категорії за 60 років (66,6%) і переважання жінок у категорії до 35 років (63,6%). Така ситуація не повністю корелюється із категоріями та педагогічними званнями (вони у жінок та чоловіків не мають такого значного розриву), а відповідає, на нашу думку, більшій професійній активності чоловіків та, напевне, зміні пріоритетів у жінок цієї вікової категорії.

У навчально-методичній діяльності статистика така. Серед авторів та авторок методичних рекомендацій та посібників чоловіки (57%), статей – також чоловіки (59,3%). А у конференційній діяльності більш активними є жінки (59,3%). Як бачимо, ситуація досить однорідна. Суттєві відмінності спостерігаються лише у питаннях участі у службових відрядженнях. Тут учасниками є переважно чоловіки (72,2%). Цю ситуацію можна пояснити по-різному, з одного боку, чоловіки менш прив'язані до побуту, догляду за дітьми, можуть частково відмовитися від домашніх обов'язків; але з іншого боку, така ситуація може свідчити про більшу амбітність та вимогливість викладачів чоловіків до свого наукового життя та кар'єри.

Інший блок статистичних даних пов'язаний із аналізом студентської діяльності.

За кількісними показниками на стаціонарі навчається 83,2% студентів-чоловіків, на заочному відділенні - 76,3% студентів чоловічої статі. Ситуація зумовлена найперше технічними спеціальностями. Наприклад, є студентські групи, у яких лише по одній-дві студентки (спеціальність «Агроінженерія»). Особливо хочеться згадати студентів та студенток, які беруть індивідуальний план для навчання. Серед них понад 81% жінки. Значна кількість студенток бере індивідуальний план через народження дитини та догляд за нею. Жодного студента, який би перебував у декретній відпустці, немає. У науковій діяльності студентів

спостерігається гармонійний баланс: учасниками конкурсів, зльотів та їх переможцями є і чоловіки, і жінки.

Загалом, результати статистичних даних вписуються у загальноукраїнську гендерну картину вищої освіти, де серед студентів переважають чоловіки, а керівні посади у вузі посідають чоловіки.

Під час анкетування було опитано 140 студентів та студенток спеціальностей «Агроінженерія» та «Облік і оподаткування», викладачів та викладачок цих відділень, співробітників та співробітниць. Серед опитаних 79,2% є жінками, що відповідає загальним тенденціям на відділеннях. Переважають респонденти та респондентки у віковій категорії 29 — 45 років (73,6%), найменша кількість у віці 60 — 69 років (0,9%).

Студенти/ки становлять 68,9%, викладачі/чки — 20,8%, співробітники/ці — 9,4%. На ключове питання про особисту важливість забезпечення рівних можливостей жінок та чоловіків у професійній самореалізації негативну відповідь дали 8%, відповідь «дуже важливо» становить 32,1%. Респонденти/ки у більшості вважають, що чоловіки і жінки мають абсолютно рівні можливості для своєї професійної самореалізації: «повністю згоден/на» — 20,3%, «скоріше згоден/на» — 30,7%. Абсолютно незгодні з даним твердженням 3,3% опитаних. На питання, що виявляє чутливість до гендерних стереотипів «Згодні чи незгодні Ви з твердженням „Чоловік — ефективний керівник, а жінка — виконавець“ 30,2% абсолютно не погодились, 28,3% скоріше не згодні, і лише ті самі 3,3% повністю погодились із даним стереотипним твердженням. Сфера поєднання приватних (домашніх) та публічних (кар'єрних) обов'язків представлена питанням «Чи є для Вас проблемним поєднання своїх професійних/навчальних та сімейних обов'язків?» виявила, що лівова частка респондентів/ок 36,3% вдало поєднують професійні/навчальні та сімейні обов'язки, а 21,2% взагалі не мають жодних проблем з таким поєднанням. Про несуттєві проблеми із поєднанням говорять 16,5% опитаних, а 7,1% зізнаються, що їм важко поєднувати професійні і сімейні обов'язки. Потрібно також згадати, що 15,1% опитаних таких обов'язків взагалі не мають. Щодо питань з блоку, присвяченого статевій дискримінації та сексизму, то результати виглядають досить оптимістично.

67,9% ніколи не потрапляли у нашому навчальному закладі у ситуацію обмежень та незручностей пов'язаних із статевою

приналежністю; 20,8% відповіли, що подібні ситуації рідко траплялися. Найчастіше ці незручні ситуації пов'язуються із:

- насмішками над жінками, визначенням їх меншої компетентності;
- словесним приниженням;
- трансляцією культурних норм.

Із порушенням прав у нашому технікумі не стикалося 89,8% опитаних, і лише 0,9 % відповіли, що подібні ситуації доволі часто траплялися. Найчастіше вони проявлялися у кар'єрних обмеженнях та поширенні стереотипу про домінування чоловічого розуму та способу досягнення успіху. У іншому питанні, де респондентам/кам пропонується обрати прояви різниці у ставленні до чоловіків та жінок, найпоширеніші відповіді:

- Зневажливі жарти щодо типової поведінки жінок (37,9%).
- Використання фізичної сили для виконання додаткових неформальних обов'язків (25,5%).
- Надто поблажливе ставлення до жінок/дівчат (24,1%).

Одночасно 28,3% відповіли, що не помічали жодного прояву різниці у ставленні до чоловіків та жінок.

При диференціації гендерно-маркованих незручностей постає ситуація, коли жінки пов'язують їх із:

- Зовнішнім виглядом.
- Приниженням інтелектуальних можливостей.
- Недооцінкою професійних характеристик.

Зустрічаються і радикальні твердження («часто дивляться як на м'ясо»).

Респонденти/ки акцентують увагу і на загальних проблемах у ставленні до статі як вербалізовані у вигляді стереотипів. Серед них «жінки слабкі, чоловіки сильні і розумні».

Висновки. Отже, провівши анкетування можна зробити наступний висновок: студенти/ки, викладачі/ки, співробітники/ці досить органічно почуваються у стінах Вовчанського технікуму ХНТУСГ, їх професійному зростанню та вдосконаленню перешкоджають найперше стереотипи патріархальної культури, а сам навчальний заклад дає однакові умови для реалізації своїх можливостей як у професійній, так і в освітній сферах. Така ситуація, на наш погляд, зумовлена найперше особливостями самого вузу: невеликою кількістю викладачів/ок та студентів/ок; компактністю спеціальностей та навчальних груп; розміщенням у провінційному

невеликому місті, що сприяє тісним індивідуальним контактам. Стосунки між колегами та студентами — неформалізовані, що безперечно сприяє толерантному, доброзичливому ставленню до оточення.

Література

1. Астафьев Я. И. Экономика любви: формирование гендерных стереотипов/ Я. И. Астафьев // Социс. – 2002. – №1. – С. 23-44.
2. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс. – К., 1999. – 230 с.
3. Гонюкова Л. В. Освітня складова впровадження гендерної рівності // Гендерна політика міст: історія та сучасність. Вип.4 / Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції: Наук. зб. – Х.: ХНУМГ ім. О.М.Бекетова, 2013. – С. 40-44. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/36375/1/40-44.pdf>
4. Кромм М.М. Историческая антропология / М. М. Кромм. – Спб., 2000. – 320 с.
4. Лукашевич М., Туленков М. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 464 с. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/6312985/>
5. Мартинов А. Гендерні дослідження в історичній соціології / А. Мартинов // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С.73-78.
6. Ницше Ф. Человеческое слишком человеческое / Ф. Ницше. – М., 1990. – 420 с.
7. Пушкарева Н. Л. Крупные российские города как место рождения идеи гендерной симметрии в российской науке (1830-1950-е гг.) // Гендерна політика міст: історія та сучасність. Вип.4 / Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції: Наук. зб. – Х.: ХНУМГ ім. О.М.Бекетова, 2013. – С.184 – 188. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/40186/>
8. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – М., 2001. – 412 с.
9. Юнг К.-Г. Отношение между эго и бессознательным / К.-Г. Юнг [Электр. ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1039457/Yung_-_Otnosheniya_mezhdu_ego_i_bessoznatelnym.html